

DEBRECENI SZEMLE

VII. ÉVFOLYAM 1933

FEBRUÁR 2. (64.) SZÁM.

IRINYI JÁNOS (1817—1895.)¹

A biharvármegyei *Vértes* község halotti anyakönyvében nevezetes kultúrtörténeti adatok foglaltatnak. E hivatalos bejegyzések értelmében *Irinyi János*, a foszforos gyufa feltalálója 1895 december 17-én halt meg Vértesen s mint az a helybeli református egyház egykorú anyakönyvi bejegyzéseiből ugyancsak megállapítható, földi maradványait december 19-én temették el a vértesi református temetőbe. A sír, melynek mohosodó hantjai alatt a mult század e nagynevű magyar kemikusa örök álmát alussza jeltelenül, elhagyatottan áll. Nem mintha feledés vagy hálátlan közöny tagadta volna meg nemzetünk e kiváló szülöttének emlékezetét, de egy világhátrahagyott megrázkódtatásai közepett, a háború vérzivataros napjaiban épúgy, mint az azt követő nemzeti összeomlás után a megpróbáltatásokkal küzdő nemzedék kedélyét lenyűgözték a pillanat minden figyelmet és akaratot mohón absorbeáló élményei. Nem csoda tehát, ha az élet szekerén prófán robajjal száguldó jelen kiszorította a lelkekből a mult emlékein elmerengő kegyelet csöndes áhítatát. De a béke éveivel bekövetkezett viszonylagos szélcsendben újból hallani véljük az élet nagy igazságainak szavát: Tudjuk, hogy a nemzet multjának minden értéke egyben a nemzet jobb jövődjének záloga. Minden kegyelettel őrzött emlék egyben ígéret, felemelő vigasztalás a megpróbáltatások idején, reménységár a reménytelenség vak éjszakájában. Vértes község élő kegyelete is a feláradás bizó hitével öröködi Irinyi János sírja fölött.

¹ Magam részéről nagy örömmel tudom üdvözölni *dr. peremartoni Nagy Lajos* földbirtokos úrnak, nagynevű hazánkfiáról, a foszforos gyújtó magyar feltalálójáról írt lelkeshangú megemlékezését. A megemlékezés írója igen nagy szolgálatot tesz a régi dicsőség emlékeiből erőt és kitartást meríteni igyekező magyar kultúrának azzal, hogy felhívja a figyelmet a foszforos gyújtó tragikus sorsú magyar feltalálójának Debrecen szomszédságában, a vértesi temetőben nyugvó, már-már feledésbe menő hamvaira. Nemcsak a tudományos köröknek, hanem az egész magyarságnak válik feladatává és egyenest kötelességévé a nagy magyar feltaláló földi maradványainak a végleges enyészettől való megmentése és a ma már csaknem a földdel egyenlő sírja felé a nemzet háláját hirdető emlékműnek az emelése. Ebben az ügyben *dr. peremartoni Nagy Lajos* úr beadvánnyal fordult a debreceni *Tisza István Tudományos Társaság* orvos-természettudományi osztályához. Az osztály 1932 november hó 22-én tartott zártülésén egyhangúlag hozott határozattal alulírottat bizta meg *Irinyi János* emlékének megőrkítésére irányuló javaslatát kidolgozásával. *Dr. Bodnár János.*

Midőn egy kegyeletes eszme szolgálatában e helyről is felhívom a magyar tudományos élet illetékes fórumait, hogy magasztos hivatásukhoz és nemes erkölcsi hagyományaikhoz híven vegyék oltalmazó jóindulatukba egy tragikus sorsú magyar feltaláló emlékét, a következőkben röviden összefoglalom e kiváló férfiú főbb életrajzi adatait :

Irinyi János 1817 május 17-én született Albison, Bihar vármegyében. Atyja Irinyi János, az ausztriai származású báró Mandel-család nagylétai uradalmának tisztartója, anyja Johan Rozália volt. Középiskoláit Debrecenben és Nagyváradon végezte. Előbb jogot, utána a bécsi polytechnikumon vegytant hallgatott, később pedig Hohenheimban gazdász lett. Bécsben Meissner Pálnak, a polytechnikum ugyancsak magyarországi születésű chemia-tanárának tanítványa volt. Ennek egy, az ólomsuperoxyddal dörzsölt kén meggyújtására irányuló kísérlete vezette arra a gondolatra, hogy a kénnek a jóval alacsonyabb gyuladási hővel bíró foszforral való helyettesítése a kísérlet sikerének biztonságát nagy mértékben megnövelné. Ez az ötlet képezte találmányának, a foszforos gyújtónak alapgondolatát. Még az említett kísérleti demonstráció napján, 1836 december 18-án elkészítette az első foszforos gyújtókat.

Jóllehet már 1815-ben feltalált Congreve egy tűzszerszámot, mely klórsavas kálium, kén és gummiarabicum keverékével bekenet fapálcikának tömény kénsavval átitatott asbesztet tartalmazó üvegbe való bemártásakor lángralobbant, de e kényelmetlen és veszélyes tűzszerszám sem az előállítás egyszerűsége, sem használhatóság tekintetében nem vetekedhetett a foszforos gyújtóval époly kevéssé, mint a multszázad harmincas éveiben forgalombahozott hasonló szerkezetű Bertholet-féle gyújtó, vagy a többi, nagyobbbrészt klórsavas káliumot tartalmazó kezdetleges készítmények sem. Romer István Bécsben lakó magyar kereskedő (a Romer és Trevani-gyufacég megalapítója) felismerve az új találmány nagy gyakorlati jelentőségét, 60 forintot ajánlott fel a találmányát önzetlenül ingyen átengedő Irinyinek. Később Irinyi maga is létesített Bécsben egy kisebb gyufagyárat, majd 1840-ben Pesten, a Tajnay-féle házban egy nagyobb, hasonló üzemet rendezett be, mely nyolc évig, tehát a szabadságharc kitöréséig működött.

Irinyi János első tudományos munkája : „*Über die Theorie der Chemie im Allgemeinen und die der Schwefelseure insbesondere*“ címmel 1838-ban, tehát 21 éves korában jelent meg Berlinben. A szabadságharc kitörése előtt 1847-ben Vértesen, bácsiszérűi tanyáján írta meg a „*Vegytan elemei*“ című nagyobb munkájának első kötetét, mely Nagyváradon jelent meg; nevezett műve azonban minden bizonnyal az éppen kitört szabadságharc mozgalmas eseményeinek forgatagában csonkán maradt. E munkájában magyarosította meg az elemek nevét. Úttörő volt ezen a téren is, valamint a mezőgazdasági gép- és vegytan területein, hol ő alkalmazta először a szántást, vetést és boronálást együttesen végző géppaggregatumot s a hohenheimi iskolában szerzett ismereteit nagy chemiai tudásával egyesítve, számos eredeti talajjavítási módszerrel kísérletezett. A magányos tanyájának tájékaról felszálló hatalmas füstfellegek — midőn szántóföldjeinek hamuzása céljából kü-

lönböző elszáradt növényi részeket nagy gödrökbe hordatva napokon át égetett — ott élnek ma is az öreg vértesi szántó-vető emberek emlékezetében, a szájhagyomány hőseinek misztikus nimbuszával övezve Irinyi szellemalakját. A nyugtalanul kutató tudományos munkának a verőfényes magyar égre felszálló ezen áldozati füstje évtizedek kódén keresztül hirdeti számunkra a nemzet élni akarásának törhetetlen erejét, a hitet s a lobogó lelkesedést, melyet a géniusznak az igazság iránt táplált izzó szeretete gyújtott lángra.

1849-ben Kossuth Lajos Irinyit bízta meg a nagyváradai löpor- és ágyúgyár vezetésével. Az ő fáradhatatlan teremtő aktivitásának köszönhetette Nagyvárad akkortájt „a magyar Birmingham“ nevet. De jelentős szerep jutott Irinyinek mint szabadsághősnek a márciusi ifjúsági mozgalmak idején is. A híres 12 pontot ugyanis ő szövegezte meg és vidékről küldötte fel Pestre öccsének, Irinyi Józsefnek s a márciusi ifjúság többi vezéreinek. A historiai feljegyzések tévesen tulajdonítják a 12 pont megszerkesztését Irinyi Józsefnek. Ennek hiteles történetét Irinyi János maga beszélte el családjá tagjainak s mivel alig tehető fel, hogy a szűkszavú, magabazárkózott és puritán lelkiismeretességéről közismert ember ne a valót állította volna, minden ettől eltérő állítással szemben történeti tény. A 12 pont eredeti példányát egyébként sok időn át őrizte birtokában, de, sajnos, a múlt idők folyamán e fontos történelmi dokumentum elkallódott.

A szabadságharc leverése után öccsével együtt politikai fogságot szenvedett és sokáig volt a „Neugehäude“ lakója. Később, elhunyt édesanyja temetésére is csak zsendárok kíséretében jöhetett le Vértésre. E helyen kell megemlítenünk, hogy Irinyi János testvéröccse, a nála három évvel fiatalabb József is nagy, Istentől megáldott tehetség volt. Kiváló szépirodalmi tevékenységének értékes emlékeit a magyar irodalomtörténet kincstára őrzi. Mint politikus is jelentős pályát futott be és 1848-ban gróf Teleky Sándor mellett követségi tanácsos volt Párizsban. Franciaországot, Németországot és Angliát egyébként már ifjúkorában bejárta. Nagyértékű munkásságot fejtett ki a protestáns egyházi irodalom terén, diákkorában pedig a debreceni Kollégium olvasókörének több nagynevű társával együtt egyik megalapítója volt.

Visszatérve Irinyi Jánosnak, e rendkívüli szerénysége miatt életében félreismert magyar zseninek a méltatására, további életfolyásáról már csak kevés érdemlegeset mondhatunk.

1866-ban megházasodott. Elvette volt ifjúkori szerelmét, Baranyi Herminát, aki Bécsben lakó magyar szülők gyermeke és először Dobay Ádám felesége volt és özvegységre jutása után lett Irinyi János felesége. Ebből a házasságból két gyermek született: Janka, aki 5 éves korában meghalt és Lajos, kinek 1896-ban, 7 éves korában elhalt ugyancsak Lajos nevű fia nagyapjával, Irinyi Jánossal közös sírban nyugszik a vértesi temetőben.

1868-tól 1872-ig Irinyi „árvaszolgabíró“ volt Biharban. 1872-ben hivatalt vállalt a Debreceni István-gőzmalom Társulatnál. Ellenőre volt a debreceni cukorgyárnak és a Tisza-biztosító társaságnak. Életének hátralevő részét a köznapi élet gondjaival való áldatlan vesződések s a

gazdálkodás bajai nyugózték le béklyóba verve egy jobb sorsra érdemes magyar őstehetség rejlő energiáit. A született nagyság, az eszményekért önzetlenül lelkesedni tudó s egy magasabbrendű etikai világ emelkedett légkörében élő ember számára az ellentétek bántó brutalitásával hatott köznap környezetének oktalan, gyarló, csupán a pillanatnak élő s ennek véges szükségletei által determinált egoizmusa. Dohányosai meglopták, bérlője csődbe került, az ennek használatra átengedett élő és holt gazdasági felszerelése odaveszett s végül perét is elvesztette. 1888-ban özvegyen maradt. 1892-ben az István-gőzmalomnál nyugdíjba ment és kiköltözött ismét vértesi tanyájára. Ettől az időtől kezdve teljes visszavonultságban élt. A faluba is csak ritkán látogatott el, oda is csak egyetlen helyre, nővéréhez, Irinyi Antoniához, ki Derecskey nevezetű főszolgabírónak volt a felesége. Dohányosaival való kellemetlensége annyira elkésérette, hogy 60 éves korában az azelőtt szenvedélyes dohányos ember a dohányzásról is lemondott s ezen aszketikus elhatározása mellett keményen kitartott egész 1895 december 17-én bekövetkezett haláláig.

Azon a helyen, hol egykor lakóháza állott, vadon tenyésző alföldi növények s egy pár jobb idők emlékét hirdető diszbokor társaságában mai napig ott zöldelnek a meggyfák, melyeket az ő keze ültetett, fehér boltíves magyar kúriák pipatoriumainak soha ki nem fogyó tartalék-ültetvényei. Virágos tavasszal, mikor az újraébredő élet verőfényes áradata borítja el a réteket, ezek a meggyfák is új virágot hajtanak s üdén illatoznak az örökifjúság ragyogó pompájában. Túléltek gazdájukat, de létük a cselekedet örökéletét hirdeti, mellyel a halhatatlan lélek az egyéni akarat spontán hatalmával túlnő az emberi élet határain s az okok és okozatok végtelen láncolatán keresztül belekapcsolódik az örökkévalóságba.

Ma, midőn egy nagy sorstragédia árnyéka homályosítja el felettünk a magyar égboltozatot, a megpróbáltatások keresztje alatt roskadozó nemzet számára szolgáljon felemelő vigasztalásul a tudat, hogy a Bolyaiak, a Jedlik Anyosok, az Eötvös Lorándok s a többi nagy magyar szellem mellé, az isteni elhivatás örök végzése mindig rendelt a nemzeti öntudat s a remény sugaraiban tündöklő csillagot a magyar éjszakába. Az emberi művelődés történetében Irinyi Jánosnak is kivételes szerepet jelölt ki a Gondviselés. Ez a férfiú, kinek nevéhez a legnépszerűbb találmány érdeme fűződik, a kőkorszak primitív ősállapotából emelte ki az embert, mert a sarkvidék eszkimójának, a forró égöv szerezsenének, de a művelt nyugat fiainak kezébe is ő adta az első használható tűzszerszámot. Forduljunk sírja felé kegyelettel, hogy beteljenek a költő szavai:

„A lelkes eljár ősei sírjához
S gyujt régi fényű új szövétneket.“

A lánggal, melynek tüzénél sírján új szövétneket gyujtunk, ő maga ajándékozta meg a világot. Ez a láng magyar agyvelő kipattanó tüzénél fogant, az egyéni kezdeményezés isteni szikrájánál. Mentsük át azt a

multból a jelenbe és származtassuk át egy szebb, boldogabb magyar jövő számára. A nemzeti kegyelet fájdalmas arculattal borongó nemtője terjessze védő és oltalmazó szárnyait e láng fölé, hogy azt a sorsviharak szele soha ki ne olthassa. A magyar tudományos élet illetékes fórumai erkölcsi és szellemi tekintélyüknek messze az országhatáron is túlható fényét sugározzák a vértesi magányos sír fölé, a magyar mult értékeit ékesítsék a jelen nagy nemzeti értékeinek büszke ragyogásával, Irinyi János emlékét pedig sorozzák be a nemzet Pantheonjába.

Debrecen.

peremartoni Nagy Lajos.